

“ขิงแห้ง” สมุนไพรที่ใช้ทางเภสัชกรรมไทยตามศาสตร์การแพทย์แผนไทย
“Khing haeng” herbs used in Thai traditional pharmacy
according to Thai traditional medical science

โชติกา เทียบคำ¹ ศุภชัย ติยวรรณันท์² และธนีสร์ ปทุมมานนท์³
Chotika Tiabkum¹, Suppachai Tiyaworanant² and Tanit Padumanonda³

บทคัดย่อ (Abstract)

ขิงแห้งเป็นสมุนไพรชนิดหนึ่งตามตำรายาไทยเป็นตัวยาประจำอากาศธาตุมีรสหวานร้อนสรรพคุณแก้พรรตึก แก้ไข้ นอนไม่หลับ แก้ลม และเป็นส่วนประกอบในตำรับยาสามัญประจำบ้านแผนโบราณมี 7 ขนาน ส่วนในบัญชียาหลักแห่งชาติมี 5 ขนาน และอีก 713 ขนาน จาก 21 พระคัมภีร์จากตำราการแพทย์แผนไทยของชาติ 4 ชุด โดยสมุนไพรขิงแห้งเป็นสมุนไพรอีกชนิดหนึ่งที่มีความสับสนเกี่ยวกับชื่อวิทยาศาสตร์และชนิดพืชที่ใช้เป็นสมุนไพรขิงแห้ง เนื่องจากบางส่วนเข้าใจว่าขิงแห้งได้จากสมุนไพรขิง (*Zingiber officinale* Roscoe) ทำให้แห้ง ซึ่งตำรายาไทยบางเล่มปรากฏคำว่า “ขิงและขิงแห้ง” อยู่ในยาตำรับเดียวกัน จึงเป็นไปได้ว่าขิงแห้งเป็นพืชชนิดอื่นที่ไม่ใช่ขิงทำให้แห้ง สอดคล้องกับหมอยาพื้นบ้านส่วนใหญ่ที่ใช้สมุนไพรชนิดหนึ่งชื่อขิงแห้ง ยิ่งไปกว่านั้นขิงแห้งที่หมอยาพื้นบ้านใช้เป็นพืชต่างชนิดกัน ซึ่งพืชทั้งหมดอยู่ในวงศ์ขิง (*Zingiberaceae*) ได้แก่ *Zingiber ligulatum* Roxb, *Zingiber mekongense* Gagnep, *Zingiber zerumbet* Smith, *Zingiber* sp. และ *Hedychium gomezianum* Wall. อย่างไรก็ตามการใช้สมุนไพรขิงแห้ง สามารถเลือกใช้ตามความเข้าใจและความสะดวกที่พืชนั้นหาได้ในท้องถิ่น

คำสำคัญ (Keywords) : ขิงแห้ง, สมุนไพร, เภสัชกรรมไทย, แพทย์แผนไทย

Abstract

Khing haeng (Dried-ginger), one of the herb in Thai traditional medicine textbook, is classified in wind element with hot taste. Khing haeng is used for the treatment of severe constipation (Phanraduek), anti-fever, insomnia, anti-flatulence.

¹คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์ Faculty of Science and Technology, Surin Rajabhat University, Thailand; e-mail : pischotika@gmail.com

²คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น Faculty of Pharmaceutical Sciences, Khon Kaen University, Thailand; e-mail : suptiy@kku.ac.th

³คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น Faculty of Pharmaceutical Sciences, Khon Kaen University, Thailand; e-mail : tanpad@kku.ac.th

In addition, khing haeng is one the ingredients in 7 formula of Thai traditional household medicines, 5 formula from essential lists of Thai herbal medicinal products as well as 713 formula from Thai ancient textbooks gathered from 21 scriptures included in 4 Thailand traditional textbooks. Nonetheless, khing haeng is one of the herbs with the confusion with the scientific names and botanical origin. One of the confusions is that Khing haeng is the dried rhizome of plant called *Zingiber officinale* Roscoe. Some textbooks mentioned the name of Khing and Khing haeng in the same formula indicated that these two names are not identical. According to several traditional doctors, individual doctor use the difference kinds of plants, All plant as khing haeng are in family Zingiberaceae such as *Zingiber ligulatum* Roxb, *Zingiber mekongense* Gagnep, *Zingiber zerumbet* Smith, *Zingiber* sp and *Hedychium gomezianum* Wall. However, the used of Khing haeng is based on the understanding and the convenience of the healer from the community.

Keywords : Khing haeng, herbal, Thai traditional pharmacy, Thai traditional medicine

บทนำ (Introduction)

ในทางการแพทย์แผนไทยด้านเภสัชกรรมไทยนั้นความถูกต้องของชนิดพืช (species) เป็นสิ่งสำคัญมากที่ต้องศึกษาในเบื้องต้น เนื่องจากสมุนไพรแต่ละชนิดมีสรรพคุณทางยาแตกต่างกันไป หากสมุนไพรนั้นไม่ถูกต้องหรือไม่ตรงกับชนิดที่ต้องการนำไปปรุงยา ก็จะส่งผลให้สรรพคุณของยาตำรับที่ปรุงออกมานั้นด้อยคุณภาพและไม่มีสรรพคุณตรงตามตำรับยา ปัจจุบันสมุนไพรหลายชนิดยังมีความสับสนหรือมีความเข้าใจคลาดเคลื่อนอยู่ เช่น ไคร้เครือ ผักชีลา จันทน์แดง เป็นต้น ได้ทำการศึกษาและตรวจสอบพบว่า ชื่อสมุนไพรที่ทำการศึกษานั้นได้พืชหลายชนิด และสมุนไพรอีกหลายชื่อที่ยังคงต้องศึกษาและตรวจสอบว่าเป็นพืชชนิดใดบ้าง โดยสมุนไพร “ชิงแห้ง” เป็นสมุนไพรอีกชนิดหนึ่งที่มีความสับสนกันมาก ซึ่งปัจจุบันเข้าใจกันเป็น 2 แบบ โดยแบบแรกเข้าใจว่า ชิงแห้งได้จากชิง (*Zingiber officinale* Roscoe) ทำให้แห้งแล้วเรียกเครื่องยาสมุนไพรที่ได้ว่า ชิงแห้ง ส่วนแบบที่ 2 เข้าใจว่าชิงแห้งเป็นพืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง (Tiabkum, 2017) ซึ่งการปรุงยาไทยนั้นมีความจำเป็นจะต้องทราบชนิดพืชที่แน่ชัด โดยสามารถศึกษาเพิ่มเติมจากเอกสารต่าง ๆ และสอบถามได้จากผู้เชี่ยวชาญด้านสมุนไพรหรือผู้ปลูกสมุนไพร เพื่อให้ทราบชนิด (species) ของพืชที่ใช้เป็นสมุนไพรชิงแห้ง

วัตถุประสงค์ (Objectives)

1. เพื่อรวบรวมตำรับยาที่มีชิงแห้งในตำรับจากตำราการแพทย์แผนไทยของชาติ
2. เพื่อศึกษาแหล่งที่มาทางทางพฤกษศาสตร์ของสมุนไพรชิงแห้งจากหมอพื้นบ้านในประเทศไทย

เนื้อหา (Content)

เมื่อกล่าวถึงสมุนไพร “ขิงแห้ง” คนทั่วไปตลอดจนแพทย์แผนไทยบางส่วนเองยังมีความสับสนหรือยังไม่ทราบว่าขิงแห้งนั้นได้จากพืชชนิดใด บางส่วนเข้าใจเพียงว่าสมุนไพรขิงแห้งได้จากสมุนไพรขิง (*Zingiber officinale* Roscoe.) ที่ผ่านกระบวนการทำให้แห้งแล้วเรียกสมุนไพรนั้นว่าขิงแห้ง แต่บางตำรากล่าวว่าเป็นพืชชนิดหนึ่ง “ขิงแห้ง” เป็นสมุนไพรชนิดหนึ่งตามตำรายาไทยเป็นตัวยาประจำอากาศธาตุ พิกัดวสันตฤดู (Phissanuprasatvech, 1907) มีรสหวานร้อน สรรพคุณแก้บรรเทา แก้ไข้จับ แก้ร้อนมึนหลับ แก้ลมพานไส้ แก้ลมแน่นในทรวงและลมเสียดแทงคลื่นเหียน (Thai Traditional Medical School, 1962) ส่วนสมุนไพรขิงมีสรรพคุณขับลม แก้ท้องอืด ท้องเฟ้อคลื่นไส้ อาเจียน แก้บิด ไอ หอบ ขับปัสสาวะ บำรุงธาตุ (Tiangbooranatam, 2005)

“ขิงแห้ง” ที่ปรากฏในตำรายาไทยและเป็นส่วนประกอบในตำรับยา

ขิงแห้งใช้เป็นส่วนประกอบในยาสามัญประจำบ้านแผนโบราณ ได้แก่ ยาหอมเนาวโกฐ ยาวิสัมพยาใหญ่ ยาประสะกานพลู และอยู่ในพิกัดยาที่สำคัญ คือ พิกัดยาเบญจกูล (Bureau of Healing Arts, 1998) ยาธรณีสังฆชาติ ยาประสะไพล ยาไฟประลัยกัลป์และยาขับโลหิต (Bureau of Healing Arts, 2006) และในบัญชียาจากสมุนไพรจากบัญชียาหลักแห่งชาติ ประกาศ ณ วันที่ 7 สิงหาคม พ.ศ.2556 มีเหง้าขิงแห้งเป็นส่วนประกอบอยู่ในตำรับยาอีก 5 ขนาน ได้แก่ ยาเล็ดงาม ยาบำรุงโลหิต ยาเบญจกูล ยาปลุกไฟธาตุและยาตรีพิกัต นอกจากนี้ขิงแห้งยังเป็นส่วนประกอบในตำรับยาจากตำราการแพทย์แผนไทยของชาติ ได้แก่ คัมภีร์ธาตุพระนารายณ์ (ฉบับโบราณ) ศิลาจารึกตำรายาวัดราชโอรสารามราชวรวิหาร ตำรายาศิลาจารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) และตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5 (สมุดไทย) พบว่ามีจำนวนทั้งหมด 713 ขนาน ดังแสดงในตารางที่ 1

ตารางที่ 1 จำนวนตำรับยาที่มีขิงแห้งในตำรับจากตำราแพทย์แผนไทยของชาติ

ลำดับ	ชื่อตำราแพทย์แผนไทยของชาติ	จำนวนตำรับยา (ขนาน)
1	คัมภีร์ธาตุพระนารายณ์ ฉบับโบราณ	23
2	จารึกตำรายาวัดราชโอรสารามราชวรวิหาร	43
3	ตำรายาศิลาจารึกในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม(วัดโพธิ์)	334
4	ตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5 เล่ม 1,2,3	313
รวมทั้งหมด		713

ที่มา : Tiabkum (2017 : 28)

โดยสมุนไพรขิงแห้งได้ปรากฏอยู่ในตำรับยาแต่ละคัมภีร์ ดังนี้ คัมภีร์ชวดาร คัมภีร์อภัยสันตยา คัมภีร์ปฐมจินดาร์ คัมภีร์แผนนวด พระตำหรับแผนฝีดาษ คัมภีร์มรณญาณสูตร คัมภีร์มหาโชดรัตน์ คัมภีร์มูจฉापักขันทิกา คัมภีร์โรคนิทาน คัมภีร์สรรพลักษณะสรรพคุณ คัมภีร์อุทรโรค

คัมภีร์กระษัย คัมภีร์ตักกศิลา คัมภีร์ธาตุวิภังค์ คัมภีร์สิทธิสารสงเคราะห์ คัมภีร์สมุฏฐานวินิจฉัย
คัมภีร์อติสารวรรค คัมภีร์วิตติตวง คัมภีร์ไพโรจิตรมหาวงศ์ คัมภีร์ฉันทวาท คัมภีร์ทิพมาลา คัมภีร์และ
ไม่ทราบว่าจะจัดอยู่ในคัมภีร์ใด ดังแสดงในตารางที่ 2

ตารางที่ 2 จำนวนตำรับยาที่มีชิงแห่งในตำรับยาจากพระคัมภีร์

ลำดับ	ชื่อตำราแพทย์แผนไทยของชาติ	จำนวนตำรับยา (ขนาน)
1	คัมภีร์ชวดาร	20
2	คัมภีร์อภัยสันดา	44
3	คัมภีร์ปฐมจินดาร์	77
4	คัมภีร์แผนนวด	3
5	พระตำหรับแผนฝีดาษ	4
6	คัมภีร์มรณญาณสูตร	12
7	คัมภีร์มหาโชตรัต	73
8	คัมภีร์มัจฉापักขันทิกา	20
9	คัมภีร์โรคนิทาน	16
10	คัมภีร์สรรพลักษณะสรรพคุณ	41
11	คัมภีร์อุทรโรค	72
12	คัมภีร์กระษัย	74
13	คัมภีร์ตักกศิลา	7
14	คัมภีร์ธาตุวิภังค์	29
15	คัมภีร์สิทธิสารสงเคราะห์	41
16	คัมภีร์สมุฏฐานวินิจฉัย	24
17	คัมภีร์อติสารวรรค	42
18	คัมภีร์วิตติตวง	45
19	คัมภีร์ไพโรจิตรมหาวงศ์	3
20	คัมภีร์ฉันทวาท	47
21	คัมภีร์ทิพมาลา	10
22	ไม่ทราบ	9
	รวมทั้งหมด	713

ที่มา : Tiabkum (2017 : 29)

“ชิง” และ “ชิงแห้ง”ปรากฏในยาตำรับเดียวกัน

ตัวอย่างตำรายาที่พบคำว่า ชิงและชิงแห้งปรากฏในตำรับเดียวกัน แสดงให้เห็นว่าน่าจะเป็นสมุนไพรต่างชนิดที่ ชิงแห้งไม่ใช่ชิงทำให้แห้ง ดังที่พบในตำรายาอายุรเวท ของขุนนิเทศสุขกิจ (Pumchoosree, 1973) หน้า 85 ยาตำรับที่ 790 อีกทั้งในตำรายาพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ พิมพ์แจกในงานปลงศพ มหาอำมาตย์ตรี พระยาวิสูตรสาครดิฐ (เขียน ประทีปะเสน) พ.ศ.2459 หน้า 10 และ 11 ปรากฏทั้ง ชิงแห้ง ชิงสด และชิงอยู่ในยาตำรับเดียวกัน ซึ่งก็เป็นที่ยืนยันอยู่ว่าเป็นพืชชนิดเดียวกันแต่ต่างสภาพหรือเป็นพืชต่างชนิดกัน

ชื่อวิทยาศาสตร์ของสมุนไพรชิงแห้ง

จากการสืบค้นเอกสารที่มีการระบุชื่อวิทยาศาสตร์ของชิงแห้ง พบว่ามีการระบุชื่อวิทยาศาสตร์แตกต่างกัน รวมมี 6 ชื่อ ดังตารางที่ 3

ตารางที่ 3 แหล่งข้อมูลที่ระบุชื่อวิทยาศาสตร์ของสมุนไพรชิงแห้ง

ลำดับ	ชื่อวิทยาศาสตร์	Reference
1	<i>Zingiber officinale</i> Roscoe.	เสงี่ยม พงษ์บุญรอด (2522) สายสนม กิตติขจร (2526)
2	<i>Zingiber kerrii</i> Craib.	กลุ่มงานพัฒนาวิชาการแพทย์แผนไทยและสมุนไพร (2548) โรงเรียนแพทย์แผนโบราณ (2507)
3	<i>Zingiber ligulatum</i> Roxb.	ปราโมทย์ ไตรบุญ และคณะ (2005) สำนักงานหอพรรณไม้ (2557)
4	<i>Zingiber mekongense</i> Gagnep.	คณะอนุกรรมการพัฒนาบัญชียาหลักแห่งชาติ (2556) สวนพฤกษศาสตร์ภาคตะวันออกเฉียง (เขาคินซ็อน) (2550)
5	<i>Hedychium gomezianum</i> Wall.	Wongsuwan, P. (2010) อรดี สหวัชรินทร์ และทยา เจนจิตติกุล (2547)
6	<i>Globba</i> sp.	พระยาวิจิตรนันท (วินิจ โตะ โภกเมศ) (2503)

หมอพื้นบ้านกับการใช้สมุนไพรชิงแห้ง

หมอพื้นบ้านด้านสมุนไพรเป็นบุคคลอีกกลุ่มที่มีความเชี่ยวชาญในการใช้สมุนไพรในการรักษาโรค ซึ่งส่วนใหญ่แล้วจะปรุงยาเองเพื่อใช้รักษาคนไข้ของตน ดังนั้นจึงมีความจำเป็นที่จะต้องรู้จักสมุนไพรชนิดต่างๆ เป็นอย่างดี ซึ่งสมุนไพรชิงแห้งที่หมอพื้นบ้านใช้ก็พบว่าต่างชนิดกัน โดยหมอพื้นบ้านกล่าวว่าสมุนไพรชิงแห้งที่ใช้อยู่เป็นสมุนไพรที่ใช้มานานแล้วและมีปลูกไว้ในท้องถื่น

พบว่ามี ทั้งหมดเป็นพืชในวงศ์ขิง (Zingiberaceae) (Biotechnology Research and Development, 2007) สกุลขิง-ข่า (Genus Zingiber) และสกุลมหาหงส์ (Genus Hedychium) โดยหมอพื้นบ้านในภาคกลางส่วนใหญ่ใช้ขิงที่มีชื่อทางวิทยาศาสตร์ว่า *Zingiber officinale* Roscoe. ทำให้แห้งแล้วใช้เป็นสมุนไพรขิงแห้ง ส่วนภาคตะวันออกเฉียงเหนือใช้ขิงแห้งที่ชื่อวิทยาศาสตร์ *Zingiber ligulatum* Roxb. (Samittinan, 2001) ภาคตะวันออกขิงแห้งที่หมอพื้นบ้านส่วนใหญ่ใช้มีชื่อวิทยาศาสตร์ ดังนี้ 1) *Zingiber mekongense* Gagnep. 2) *Zingiber zerumbet* Smith. และ 3) ขิงแห้งที่ยังไม่ทราบชื่อวิทยาศาสตร์ (*Zingiber* sp.) ส่วนภาคใต้ใช้ขิงแห้งที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Hedychium gomezianum* Wall.

ภาพที่ 1 ต้นและดอกของ *Zingiber officinale* Roscoe. สมุนไพรที่นำมาใช้เป็นขิงแห้ง ตามความเข้าใจของหมอพื้นบ้านจังหวัดพิจิตร

ที่มา : Tiabkum (2017)

ภาพที่ 2 ต้นและดอกของ *Zingiber ligulatum* Roxb. สมุนไพรที่นำมาใช้เป็นชิงแห้ง ตามความเข้าใจของหมอพื้นบ้านจังหวัดขอนแก่น

ที่มา : Tiabkum (2017)

ภาพที่ 3 ต้นและดอกของ *Zingiber mekongense* Gagnep. สมุนไพรที่นำมาใช้เป็นชิงแห้ง ตามความเข้าใจของหมอพื้นบ้านจังหวัดตราด

ที่มา : Tiabkum (2017)

ภาพที่ 4 ต้นและดอกของ *Zingiber zerumbet* Smith. สมุนไพรที่นำมาใช้เป็นชิงแห้ง
ตามความเข้าใจของหมอพื้นบ้านจังหวัดฉะเชิงเทรา
ที่มา : Tiabkum (2016)

ภาพที่ 5 ต้นและดอกของ *Zingiber* sp. สมุนไพรที่นำมาใช้เป็นชิงแห้งตามความเข้าใจของ
หมอพื้นบ้านจังหวัดจันทบุรี
ที่มา : Tiabkum (2016)

ภาพที่ 6 ต้นและดอกของ *Hedychium gomezianum* Wall. สมุนไพรที่นำมาใช้เป็นชิงแห้ง ตามความเข้าใจของหมอพื้นบ้านจังหวัดพัทลุง

ที่มา : Tiabkum (2017)

บทสรุป (Conclusion)

ชิงแห้งเป็นสมุนไพรชนิดหนึ่งตามตำรายาไทยใช้เป็นตัวยาประจำอากาศธาตุมีรสหวานร้อนสรรพคุณแก้พรรตึก แก้ไข้ นอนไม่หลับและแก้ลม เป็นส่วนประกอบอยู่ในตำรับยาสามัญประจำบ้านแผนโบราณ 7 ขนาน ในบัญชียาสมุนไพรจากบัญชียาหลักแห่งชาติ 5 ขนาน และจากตำราการแพทย์แผนไทยของชาติ 4 ชุด มีชิงแห้งในตำรับตามพระคัมภีร์ต่าง ๆ รวม 713 ขนาน ส่วนการศึกษาแหล่งที่มาทางพฤกษศาสตร์ของสมุนไพรที่ใช้เป็นชิงแห้งในปัจจุบันตามความเชี่ยวชาญการใช้สมุนไพรชิงแห้งของหมอพื้นบ้านแต่ละคน อาจเหมือนหรือแตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ แต่ก็ได้ผ่านการใช้อยาวนานระยะหนึ่งและมีความปลอดภัย โดยสมุนไพรชิงแห้งที่พบทั้งหมดเป็นพืชในวงศ์ขิง (Zingiberaceae) มีทั้งหมด 6 ชนิด ได้แก่ 1) *Zingiber officinale* Roscoe, 2) *Zingiber ligulatum* Roxb, 3) *Zingiber mekongense* Gagnep, 4) *Zingiber zerumbet* Smith., 5) *Zingiber* sp. และ 6) *Hedychium gomezianum* Wall. ซึ่งสมุนไพรบางชนิด (species) เป็นพืชเฉพาะถิ่นหรือเจริญเติบโตในบางพื้นที่ ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อสรรพคุณทางยาและปริมาณสารองค์ประกอบของพืชแต่ละชนิดให้มีแตกต่างกันออกไป ดังนั้นหากแพทย์แผนไทยและเภสัชกรไทยจะปรุงยาไทยจึงควรพิจารณาจากปัจจัยหลายๆ ด้าน และชนิด (species) ของพืชจนมั่นใจว่ามีความถูกต้องเพื่อให้ยาตำรับนั้นมีประสิทธิภาพตรงตามสรรพคุณของตำรับต่อไป

เอกสารอ้างอิง (References)

- Biotechnology Research and Development, Ministry of Agriculture and Cooperatives. (2007). *Puech sa mun prai vong Zingiberaceae*. Bangkok : The Agricultural Cooperative Federation of Thailand. [In Thai]
- Bureau of Healing Arts, Ministry of Public Health. (1998). *Tam ra phan bo ran tua pai, sa kha vech cha kam*. Bangkok : Thai poom publishing. [In Thai]
- Bureau of Healing Arts, Ministry of Public Health. (2006). *Tam ra phan bo ran tua pai, sa kha pe sat cha kam*. Bangkok : The Agricultural Cooperative Federation of Thailand. [In Thai]
- Phissanuprasatvech. (1907). *Pat sart song klor*. Bangkok : Su pa karn jam roon. [In Thai]
- Pumchoosree, T. (1973). *Ara yu ra vech suek sa*. Bangkok : Prom jak karn pim. [In Thai]
- Samittinan, T. (2001). *Chue pran mai hang pra tes thai*. Bangkok : Forest Research and Development Bureau. [In Thai]
- Tiabkum, C. (2560). *“khing haeng” from Thai Traditional formula: Botanical Origin and Pharmacognostic studies of the crude drug “Khing-Haeng” from traditional healers in Central Region of Thailand* (Master of Science Thesis in Thai Traditional Pharmacy, Graduate school, Khon Kaen University). [In Thai]
- Tiangbooranatam, W. (2005). *Pod ja na nu krom sa mun prai thai*. 6th ed. Bangkok : Ruan san (1977). [In Thai]
- Thai Traditional Medical School. (1962). *Tam ra ya si la ja ruek nai wat pra che tu pon wi mon mang ka la ram (Wat po)*. Pranakorn : Thai Traditional Medical School. [In Thai]